

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

В.С. Гвоздик

ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНИХ СИЛ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (БЕРЕЗЕНЬ – СЕРПЕНЬ 1917 р.)

Глибокі суспільно-політичні та соціально-економічні зміни в Україні упродовж останнього десятиріччя, її непростий перехід від тоталітаризму до широкої демократії й справжнього громадянського суспільства, необхідність суттєвого зростання суспільної ролі й відповідальності політичних партій та громадських об'єднань гостро ставлять перед істориками завдання всебічного й неупередженого вивчення історичного досвіду Української революції, коли вперше було здійснено спробу створити українську державність на засадах політичного плюралізму.

Сьогодні не має сумніву в тому, що історія політичних партій в Росії та її національних регіонах понад 70 років висвітлювалася радянською історіографією недостатньо, однобоко і по суті фальсифікувалася. Ідеологія тоталітарної держави заперечувала будь-які дослідження поза межами марксистсько-ленінського вчення, класове спрямування якого особливо позначилося на вивченні політичних подій 1917 р. Радянські історики революційний процес в Україні висвітлювали однобоко – як керовану більшовиками боротьбу робітничого класу та його прямих союзників проти поміщиків, капіталістів і української “буржуазно-націоналістичної контрреволюції”. А далі на цій підставі робився висновок, що в Україні відбувалася тоді лише соціалістична революція. При цьому поза увагою дослідників залишалися події й соціальні рухи, що мали місце за межами впливу більшовиків. Так, розвиток національних рухів в Україні (особливо українського і єврейського) трактувався як волевиявлення значної частини соціально активного населення регіону і розглядався, в кращому випадку, через призму негативних (реальних або вигаданих) проявів у діяльності сіоністських організацій або українських (гайдамацьких) військових частин.

Такі спрощені підходи до вивчення революційних подій, оцінки в них ролі партійно-політичних сил були започатковані в політично-соціологічних трактатах лідера більшовиків В.І. Леніна та його найближчих соратників.

Для історіографії кінця 20-х – середини 50-х років домінуючим напрямком дослідження став процес висвітлення ролі лише однієї партії, а саме більшовицької, і то тільки як керівної і спрямовуючої сили в боротьбі за владу рад. Інших підходів бути не могло.

Тільки в 60-80-ті роки історики розпочали вивчення діяльності буржуазних, “дрібнобуржуазних” і “націоналістичних” партій, поставивши за мету окреслити розстановку партійно-політичних сил в 1917 р. та пояснити гостроту боротьби за владу. Змістовно, хоча і в рамках пануючих тоді уявлень, працювали в цьому напрямку М. Спірін [1], Х. Астрахан [2], С. Канєв [3], К.В. Гусєв [4], Н. Думова [5] – в Росії; І. Курас [6], Р. Вєтров [7], Ю. Гамрецький [8], В. Корольов [9], Ф. Турченко [10], М. Якупов [11] – в Україні.

Після проголошення незалежності України вітчизняна історіографія вступила в новий період свого розвитку. Дослідники, нарешті, одержали можливість неупереджено, спираючись, перш за все, на факти, відтворювати історичне минуле. Це швидко відбилося на результатах досліджень, зокрема, на вивченні характеру соціальної бази, особливостей національно-визвольного руху 1917 – початку 1918 р. У першу чергу, слід виділити роботи І. Кураса [12], О. Реєнта [13], С. Кульчицького [14], В. Верстюка [15], В. Солдатенка [16], Ф. Турченка [17], А. Гриценко [18] тощо.

Над проблемою розв'язання українського питання в ідеології та практичній діяльності партій і громадських об'єднань національних меншин зазначеного періоду активно працюють В.І. Гусев [19], О. Старух [20], Т. Геращенко [21], Ю. Афонін [22], М. Якупов [23], Р. Ветров [24]. На регіональному рівні цю тему вивчають В. Корольов [25; 26], Ф. Турченко, Г. Турченко [27]. Проте проблеми формування всього спектру партійно-політичних сил Півдня України розглядаються в їх роботах побіжно.

Враховуючи стан наукової розробки проблеми, наявність необхідної джерельної бази, історіографічної спадщини та нових методологічних підходів, визначена мета дослідження: показати структуризацію партійно-політичних сил в регіоні після Лютневої 1917 р. революції в Росії; визначити географію впливу та зміни у кількісному і якісному складі основних політичних партій і громадських об'єднань краю в досліджуваний період.

У цілому на початку революційних подій 1917 р. в краї, за нашими підрахунками, проживало близько 7 млн. осіб, що складало майже четверту частину населення підросійської України [28].

Важливою особливістю регіону була поліетнічність його населення, що стала наслідком цілеспрямованої колонізаційної політики царизму на південноукраїнських землях. Найбільшу етнічну групу всього сільського населення краю складали українці. Другими за чисельністю були представники російського селянства. У сільській місцевості компактно проживали також німці, молдавани, євреї, болгари та греки. При цьому слід зазначити, що порівняно з українськими селянами рівень життя та забезпеченості землею був у колоністів значно вищим, внаслідок чого вони досить стримано сприймали й революційні зміни в Росії.

У містах же Півдня України етнічний склад населення був іншим, аніж на селі. Згідно з переписом 1897 р. абсолютну більшість їх мешканців складали росіяни та євреї. Звідси стає зрозумілим упереджене, а інколи – і вороже ставлення більшості населення південноукраїнських міст до питань українського державотворення.

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. в Росії склалася якісно нова політична ситуація. Повалення монархії та своєрідне вирішення питання про владу, послаблення загальноросійської центральної влади і зростання національно-демократичних сил, проголошення широких демократичних свобод, подальша класова диференціація суспільства і наявність цілого комплексу невирішених життєво важливих проблем – усе це призвело до виходу на арену політичної боротьби понад 70 загальноросійських та національних партій, більше 20 з яких діяло на Україні.

Найбільшу активність у подіях Української революції у регіоні виявила українська національна інтелігенція, яка формувала політичну лінію визвольного руху організовувала його на досягнення поставлених цілей.

Національно свідомі інтелігенція краю була ініціатором створення культурно-національних товариств, українських громад та українських політичних партій і організацій. Вона започаткувала видання українських газет та журналів. Взяла найактивнішу участь у формуванні місцевих організаційних структур національного руху.

Проте найбільш свідомі частина українського суспільства взялася за відновлення роботи українських політичних партій, які в роки Першої світової війни фактично припинили свою роботу внаслідок переслідувань та частих арештів їхніх членів царською охранкою.

Ліве крило українського політичного руху уособлювали в цей час партії українських соціал-демократів та есерів. У першій половині 1917 р. найбільш впливовою в містах краю була Українська соціал-демократична робітничка партія. В Одесі українські соціал-демократи відновили свою роботу вже в березні 1917 р. Вони стали засновниками “Керівничої Ради”, що займалася згуртуванням української людності міста навколо розв'язання національно-культурних проблем, брали участь у діяльності товариства “Українська хата”, ініціювали проведення української маніфестації 18 квітня 1917 р., готували скликання Херсонського губернського з'їзду українців. Соціал-демократи також мали пряме відношення до створення “Одеської Української Військової Ради” та місцевих загонів “Січі”. Одним із керівників УСДРП у місті був В. Чехівський. Влітку організація нараховувала 106 осіб [29].

Значно більшим був вплив українських соціал-демократів у Катеринославі. Осередок УСДРП тут існував ще в роки Першої світової війни, але в листопаді 1915 р. головні керівники організації Ф. Дубовий, Д. Лисиченко, І. Вирва, І. Романченко та інші були заарештовані, і діяльність організації на деякий час занепала. Проте після Лютневої революції робота значно поживалась. Працювали члени організації в основному серед робітників катеринославських заводів (передусім Брянського) – вихідців із сіл Мануйлівки, Діївки, Лоцманської Кам'янки, Кам'янського та інших. На зборах організації завжди було не менше 100-200 осіб. Серед найбільш активних діячів організації цього часу були її фактичний голова Ф. Дубовий, член ЦК партії І. Романченко, І. Мазепа, І. Вирва, П. Заремба, Г. Горобець, Я. Капустін, Д. Самарець, І. Мокринь, Т. Грабовий, В. Позаненко та інші. Як і в Одесі, українські соціалістичні партії у Катеринославі були ініціаторами згуртування української людності навколо ідеї автономії України в складі Російської держави. За їх безпосередньою участю та керівництвом було створено українське товариство “Просвіта”, проведено величезну першотравневу українську маніфестацію, зорганізовано українську Губерніальну раду [30; 31; 32].

У Херсоні організація українських соціал-демократів була створена 7 липня 1917 р. На організаційних зборах було обрано тимчасовий комітет у складі М. Пилиповича (голова), С. Василенка (скарбник), М. Малечі (писар). На Всеукраїнський робітничий з'їзд у Києві було обрано Висоцького. Зразу ж в організацію вступило 35 членів. З часом записалося ще 20 осіб. Вже на перших засіданнях комітету було ухвалено “улаштувати на заводах кілька мітингів, віддрукувати відозву до робітництва і солдатів і не в довгій часі скликати загальні збори для вибору постійного комітету і обміркування організаційних справ”. 14 липня 1917 р. голова Одеської організації УСДРП В. Чехівський прочитав тут лекцію “Українська соціал-демократична партія. Історія, програма, тактика”. У цей же час були зібрані кошти для “Робітничої газети” (органу ЦК УСДРП), продовжено запис у лави партії. Чергове зібрання Херсонської організації відбулося 3 серпня. На ньому було заслухано інформацію двох делегатів про результати загальноукраїнського з'їзду партії, що відбувся напередодні в Києві. Члени організації вирішили призначити ще одне зібрання, щоб досконаліше ознайомитися з програмою партії та розробити нові форми і методи боротьби [33].

По-іншому складалася ситуація в Миколаєві. Тут, як повідомляла “Робітнича газета”, “місцева організація УСДРП активної участі в міському профспілковому житті, колегіальних органах (радах) не брала, а у вересні-жовтні, у зв'язку з відсутністю помешкання, вже повністю припинила свою діяльність” [34]. Улітку 1917 р. осередки УСДРП працювали також в Олександрії, Єлизаветграді, Олександрівську, Бердянську тощо [35].

Аналогічну роботу навесні-влітку 1917 р. проводили й українські соціалісти-революціонери. Проте їхній вплив у містах був тоді значно меншим. У Катеринославі організація УПСР була утворена в квітні 1917 р. і, за свідченням І. Мазепа, “майже весь час складалася буквально з півдесятка людей, з яких навіть не всі знали програму своєї партії” [36]. Сферою їхньої діяльності було українське село. На чолі організації стояли С. Бачинський, М. Федорів, П. Коробчанський та інші [37].

5 липня 1917 р. у приміщенні Української військової громади відбулися перші організаційні збори українських соціалістів-революціонерів Херсону, які обрали Тимчасовий комітет у складі 9 осіб і “оповістили про прийом членів”. Після цього мали місце ще 2 зібрання організації, де обговорювались постанови червневої Загальноукраїнської конференції УПСР [38]. У цей же час партійні організації українських есерів діяли в Одесі, Миколаєві та майже в усіх повітових містах та містечках Півдня України. Досить активно працювали, наприклад, осередки УПСР у містечку Станіславі Херсонського повіту, в селі Єлизаветградці Олександрійського повіту [39]. У другій половині липня 1917 р. був скликаний Херсонський губернський з'їзд українських есерів, який, зокрема, ухвалив, що “тільки національно-територіальна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі” [40].

Ліберальний напрямок українського національного руху був представлений на Півдні України діяльністю Української радикально-демократичної партії (згодом – УПСФ). Уже

весною 1917 р. її осередки були створені в Одесі, Катеринославі, Єлизаветграді та Херсоні [41]. Політична лінія роботи партії була пов'язана з реалізацією домагань у створенні "Російських Сполучених Штатів, де б Україна мала свою автономію" [42]. В Катеринославі керівниками цієї партії були В. Біднов, А. Синявський, П. Єфремов. Проте, за свідченням І. Мазепи, "як організація більш інтелігентська, а головню поміркованого напрямку, есефи не спромоглися здобути вплив на широкі маси..." [43].

Як безпосередньо в Росії, так і на Півдні України російський суспільно-політичний рух був представлений трьома основними напрямками: консервативним, ліберальним і соціалістичним.

Ліберальний напрямок суспільно-політичного руху і в Росії в цілому, і на Півдні України очолювала Конституційно-демократична партія (кадети), яка з січня 1906 р. ще називалась Партією народної свободи.

Будучи урядовою партією, кадети схилялися до еволюційного вирішення комплексу соціальних проблем при збереженні стабільності в суспільстві й обмеженні деструктивного потенціалу революції.

У колективній праці "В.И. Ленин и история классов и политических партий в России" стверджується, що на кінець літа вже було 73 губернських і обласних кадетських організацій, 240 повітових і біля 50 в інших населених пунктах [44]. За підрахунками Л. Спіріна і Н. Думової, кількість кадетів на кінець літа 1917 р. складала 65-70 тис. осіб [45; 46]. Якщо виходити з існування в третині повітів країни організацій партії "народної свободи" зі вказаним середнім числом її членів, то кадети в Україні в цілому становили влітку 1917 р. порівняно невеликий загін загальною чисельністю 5-6 тис. осіб [47]. Діяли вони в 64 населених пунктах [48].

Значним впливом на Півдні України користувалася Одеська організація кадетів. Уже в середині березня тут діяв організаційний комітет ПНС [49]. 23 квітня 1917 р., вперше з 1906 р., на загальноміських зборах було обрано постійний комітет організації кадетів у складі 50 осіб. Головою комітету був обраний С. Жидков. Серед інших лідерів міської організації можна виділити Б. Веліхова, керівника обласної організації кадетів, та П. Брайчевського [50]. 5 травня 1917 р. проходив Одеський повітовий з'їзд ПНС, на який з'їхалося біля тисячі осіб. Про певну популярність кадетів серед населення міста свідчить і те, що весною 1917 р. вони вже мали свою окрему молодіжну організацію, членами якої в основному були місцеві студенти [51], вчительську секцію [52] та військову групу [53]. В Одесі діяли також районні осередки партії – Куяльницький, Олександрівський тощо [54]. У цей же час конституційні демократи створили свої організації у Катеринославі, Олександрівську, Верхньодніпровську, Очакові, Ананьєві, Акермані.

Ця партія існувала і в Таврійській губернії, мала 10 підвідділів і нараховувала 2 тис. осіб. Великі організації кадетів діяли в Бердянську, Мелітополі, Орехові й Каховці (Дніпровський повіт). Серед їхніх лідерів можна виділити: в Орехові – С. Гапонова (міський голова), у Мелітополі – Я. Зевіна; в Каховці – Р. Бруссель [55].

3-4 травня 1917 р. проходила обласна конференція кадетів Херсонської, Таврійської і Бессарабської губерній. Але вона була невеликою за числом учасників. На ній зібралися делегати лише від Севастополя, Бендер, Акерманського, Херсонського, Ананьєвського і Верхньодніпровського повітів [56]. З метою об'єднання та узгодження роботи місцевих комітетів партії південно-східного регіону Росії у Харкові 4-6 липня відбувся також обласний з'їзд кадетів. Він утворив обласний комітет партії, у сферу діяльності якого входили великі території Харківської, Катеринославської, Полтавської, Таврійської, Курської губерній та Донської області [57].

Діяли в цей час на Півдні України і суто шовіністичні, праві організації великої буржуазії: Російська радикальна партія, яка в Одесі під час виборів у міську думу навіть виставила свій окремий список із 10-ти кандидатур, та Катеринославський демократично-республіканський союз "Свободная Россия" [58].

Крім того, буржуазія на Півдні України об'єднувалась в організації заводчиків і фабрикантів Катеринослава, Херсона, Одеси, Єлизаветграда, Бердянська. Тут діяли також союзи власників кам'яновугільних і антрацитових рудників і металургійних заводів, торговельні, біржові та продовольчі комітети тощо. Певний вплив на жителів краю мали організації загальноросійських Союзів земств і міст [59].

Весною 1917 р. активізував свою роботу Всеросійський союз земельних власників (створений у 1916 р.). На середину літа місцеві осередки Союзу були утворені в усіх губерніях країни і багатьох повітах. Не був винятком і Південь України. 20 квітня 1917 р. у Катеринославі відбувся губернський з'їзд цієї партії, на якому було затверджено статут організації та обговорено програму дій на найближчу перспективу. Очолив Союз приватних землевласників губернії М. Гладкий – великий землевласник, у минулому чорносотенець. На цей час Союз об'єднував 5 тис. осіб [60].

У другій половині липня в Одесі відбувся з'їзд Союзу земельних власників Херсонської та Бессарабської губерній [61]. Як Катеринославський, так і Одеський союзи нараховували на 24 серпня 1917 р. по 500 осіб у кожному [62].

Широку мережу партійних організацій оперативно створили на Півдні України і російські соціалісти-революціонери. Чи не найвпливовішою в регіоні була в цей час Миколаївська організація есерів. 26 березня 1917 р. відбулися перші загальноміські збори колишніх членів ПСР, на яких було створено місцевий комітет партії, а при ньому – низку комісій: селянську, агітаційну, редакційну. У квітні 1917 р. почали створюватися районні комітети партії на заводах “Руссуд”, “Наваль”, “П'ятикутник”, “Балтійський”, “Трубний” та ін. [63]. 20 квітня відбулася загальноміська конференція есерів, на якій повідомлялося, що запис у члени партії перевершив усі сподівання. Члени організації створили і підтримували зв'язок з 5-6 сільськими комітетами ПСР [64].

Уже 5 березня 1917 р. відбулося засідання Одеського комітету соціалістів-революціонерів зі створення міської організації. Протягом весни було створено шість місцевих комітетів. 6 травня 1917 р. відкрився клуб соціалістів-революціонерів у Залізничному районі, в роботі якого брало участь понад 1000 осіб [65].

Досить великий вплив російські есери мали на одеську молодь. В місті активно діяла студентська організація ПСР. На початку червня 1917 р. вона організувала курси пропагандистів-агітаторів у кількості 100 осіб [66].

Узагальнених даних відносно чисельності одеських есерів немає. Проте відомо, що на загальних зборах організації 15 червня присутні були 250 осіб, а 1 липня – вже 300 [67]. У грудні 1917 р. у партійному осередку було 6000 соціалістів-революціонерів [68]. Лідерами міської організації виступали: Деконський, Шифер, Вонсек [69]. Військова секція ПСР у місті на початку квітня нараховувала більше 100 осіб [70].

Одна з найактивніших організацій соціалістів-революціонерів Херсонщини знаходилась в Єлизаветграді. До революції тут робота велася двома групами: на заводах Ельворті та на селі. Була низка невдач, але робота не завмирала. Після революції була створена ініціативна група із 17 осіб, через два місяці в організації вже було 600 осіб [71], а в липні 1917 р. – близько тисячі [72].

Олександрійська міська есерівська організація в складі 6 осіб була створена в другій половині квітня 1917 р. У кінці липня 1917 р. під керівництвом члена херсонського губернського комітету ПСР І. Музіса відбулося засідання ініціативної групи зі створення повітового партійного комітету [73].

З 17 по 19 травня 1917 р. в Одесі проходив перший з'їзд Херсонської губернської організації есерів, на який прибули представники від Одеси, Херсона, Миколаєва, Єлизаветграда, Олександрії, Кривого Рогу та Богоявленська. У результаті гострих дебатів було вирішено для поліпшення організаційної роботи партії поділити Херсонську губернію на 4 райони: Одеський, Миколаївський, Херсонський та Єлизаветградський [74].

У Катеринославі перша загальноміська конференція с.-р. відбулася 19 березня 1917 р. На ній були присутні 80 осіб [75]. Для організації партійної роботи був обраний губернський

комітет з 12 членів [76]. У квітні чисельність партійних лав швидко зростала. Так, тільки організація есерів Брянського заводу уже на початку місяця нараховувала більше 200 осіб [77].

9-11 травня відбувся перший з'їзд представників районних організацій ПСР Катеринославської губернії, на якому були присутні делегати і від Селянського союзу [78]. Досить активну роботу проводили соціалісти-революціонери у Верхньодніпровську [79].

В Олександрівську організація соціалістів-революціонерів почала діяти на початку квітня 1917 р. До складу міського комітету входили Михайловський (голова), Буцанов і Єременко (заступники), Кравець (скарбник), Кремаренко, Мекарт, Крят і Користельов [80].

Лідером соціалістів-революціонерів Дніпровського повіту був Л. Бондар, голова повітового земського комітету і ради селянських депутатів, кандидат у члени Всеросійських Установчих зборів від Таврійської губернії. Діяльними членами партії в Бердянську були З. Горбенко, Шредер, Савицький; в Мелітополі – В. Бакута; в Генічеську – Брегер, Білоусов; в Каховці – Д. Гогоберідзе (повітовий комісар), М. Богомоллов, Мельников, Вітер, Стефан [81] та ін.

Навесні-влітку 1917 р. партія соціалістів-революціонерів стала наймасовішою в Російській державі. За одними даними, вона нараховувала біля 400 тис. членів [82], за іншими – близько 700 тис. [83].

Певну роботу проводила і Трудова народно-соціалістична партія (ТНСП), яка в ідейно-теоретичному плані знаходилась десь посередині між есерами і кадедами. Відносно активно вона діяла в Одесі, Миколаєві [84].

15 липня був обраний Бердянський комітет партії у складі Д. Гофмана (голова), В. Загорського (секретар), М. Державіна, Тютюми, Собецького, Шайтанова, Кульчицького [85]. Взагалі партійні організації народних соціалістів у Таврійській губернії були невеликими: від 20 до 100 осіб. Враховуючи, що вони розміщувалися в 10 містах, дослідник В. Корольов робить припущення, що їхня загальна кількість тут восени 1917 р. сягала 700-900 осіб [86].

Та найбільшого розмаху робота партії набула в Катеринославській губернії. Представники ТНСП діяли тут фактично в кожному повітовому місті. Уже влітку 1917 р. працював губернський комітет партії у складі 20 осіб. Очолював його член ЦК партії трудовиків С. Анісімов [87]. За літо-осінь 1917 р. організація провела два губернських з'їзди (липень-жовтень). Матеріали з'їздів засвідчують, що у повітових містах партія нараховувала від 20 до 50 осіб, а в Катеринославі – понад 50 [88].

З'явилися в цей час і анархістські організації. 18-22 липня 1917 р. у Харкові відбулася конференція анархістів 17 міст, зокрема: Москви, Петрограда, Самари, Саратова, Ростова, Києва, Харкова (з районами), Катеринослава, Олександрівська, Одеси, Миколаєва, Єлизаветграда та ін. На ній було винесено рішення про координацію дій всіх течій анархізму (від індивідуалізму до синдикалізму) та посилення роботи в радах і армії.

Особливе місце в анархістському русі займає політична діяльність Гуляйпільської організації на чолі з Нестором Махно. Навесні-влітку 1917 р. анархісти Гуляйполя активно виношували ідею створення селянами і робітниками "організованої, територіальної громадської одиниці безвладного характеру", яка б покликала "громадські комітети" на боротьбу, взяла б їх під свій контроль. Роль такої організації спочатку відігравав місцевий осередок Селянського союзу, який, на відміну від інших аналогічних селянських об'єднань Катеринославщини, був із самого початку під впливом анархістів, а не російських та українських соціал-демократів [89].

Значну роль у партійно-політичній боротьбі на Півдні України, як і в країні в цілому, відігравали представники загальноросійського соціал-демократичного напрямку: меншовики і більшовики. Для цього вони мали тут досить сприятливі умови. Верстви населення, які підтримували або співчували їм, займали важливе місце в соціальній структурі регіону і в політичному плані були найбільш активними ще з початку ХХ ст. Це стосується, в першу чергу, російських або зросійщених робітників, які складали майже половину працюючого міського населення краю та російських солдатів і матросів, відсоток яких у місцевих гарнізонах був також досить високим. Хоч мали місце і певні проблеми: під час війни партійні осередки і

більшовиків і меншовиків, що діяли в глибокому підпіллі, були в основному розгромлені царською поліцією.

Слід зазначити, що в меншовицьких організаціях Південно-Західного краю і Півдня України домінували меншовики-оборонці, а в ряді міст Донецько-Криворізького басейну – меншовики-інтернаціоналісти.

Слід враховувати, що напередодні Першої світової війни в містах Півдня України (за винятком Катеринослава) суто більшовицьких організацій практично не існувало. Соціал-демократи об'єднувалися в групи меншовиків-інтернаціоналістів. Так, 5 березня 1917 р. на загальних зборах соціал-демократів Одеси було вирішено створити організаційний комітет, який би об'єднав їх в одну загальноміську організацію. До об'єданого комітету РСДРП входили більшовики, меншовики і соціал-демократи – інтернаціоналісти [90]. У кінці березня меншовики Одеси вже нараховували у своїх лавах біля 1,5 тис. членів, а більшовики – не більше 60 осіб [91], хоча наприкінці травня їх уже було 300 чоловік [92]. Військова секція соціал-демократів Одеського гарнізону наприкінці травня нараховувала близько 300 осіб [93].

Але ідейно-політичні розбіжності між більшовиками і меншовиками щодо перспектив розвитку революційного процесу в країні, що дедалі посилювався, призвели до того, що 19 червня 1917 р. більшовики міста провели загальні збори об'єднаної соціал-демократичної організації, на яких були присутні біля 700 осіб. Вони отримали перемогу під час голосування резолюцій “про війну”, “про відношення до Тимчасового уряду” і “політичне становище”. Меншовицькі лідери, за винятком групи меншовиків-інтернаціоналістів, залишили збори, забравши при цьому партійні заощадження в сумі 14 тисяч карбованців. На зборах був обраний загальноміський комітет організації, до складу якого ввійшли 12 більшовиків і 3 меншовики-інтернаціоналісти: Ачканов, Веронський, Заславський, Земіт, Макар, Нератов, Нирва, Орлов, Рузер, Соколов, Старостін, Трофимов, Хмельницький, Шнайдерман, Юдовський [94]. Офіційно організація стала називатися “РСДРП. Об'єдані соціал-демократи інтернаціоналісти”. В липні більшовицька організація міста нараховувала вже 2200 членів [95].

Об'єднання соціал-демократичних організацій відбулося і в інших містах Півдня України. В середині березня 1917 р. у Миколаєві виникла ініціативна група, а в кінці березня – організаційний комітет зі створення об'єднаної організації РСДРП [96]. Організаційно соціал-демократи в місті оформились 17 квітня. 19 травня 1917 р. відбулася загальноміська конференція РСДРП, в роботі якої брало участь понад 400 осіб [97]. Було обрано загальноміський комітет, до якого ввійшли: В. Даргальц, М. Даргальц, Макатинський, Прокоф'єв, Мандельштам, Овчинников, Ісаєв, Угрюмов, Скляр, Шучев, Ягодзинський, Бурий, Шмельов, Грабов, Шорников, Жигалко, Головін, Старченко, Мірінгоф [98]. Проте вже в липні в організації почався розкол. 15 серпня відбулася міська конференція Миколаївської об'єднаної організації, в якій взяли участь близько 500 осіб. Було заслухано інформацію про підсумки VI з'їзду РСДРП(б) і заяву І. Склера щодо необхідності створення самостійної більшовицької організації. Більшість учасників підтримали ідею про розрив, тому меншовики змушені були залишити конференцію [99]. Згодом до лав меншовиків записалося 90-100 осіб [100], а більшовики нараховували в цей час уже 900 осіб [101].

У кінці березня 1917 р. об'єднана організація РСДРП утворилася в Єлизаветграді. 28 березня була проведена перереєстрація соціал-демократів міста і створена ініціативна група з їх об'єднання. Незабаром відбулися загальноміські збори соціал-демократів, які обрали Єлизаветградський об'єднаний комітет РСДРП. Відразу після створення об'єднаної організації у ній виділилися групи меншовиків, більшовиків і соціал-демократів – інтернаціоналістів, які потім створили окремі фракції. При цьому переважну більшість складала меншовики-оборонці. Що ж до більшовиків, а їх у місті було 14 осіб, то їхня роль була майже непомітною [102].

У Херсоні процес створення об'єднаної організації РСДРП йшов досить повільно. В кінці березня 1917 р. вона складалася лише з 10 активістів, у квітні поповнилася ще 38 членами партії [103], а в травні нараховувала 130 осіб, із яких 50 були прихильниками меншовиків [104]. У червні-липні 1917 р. більшовицька фракція збільшилася тут до 100-110 осіб [105].

У цей же час аналогічна організація була створена і в Олександрії у складі 25 осіб, що вийшли із підпілля [106]. На початку травня до її складу входило близько 240 осіб. Як для повітового центру, це була досить велика сила, що серйозно впливала на політичну боротьбу в місті. Не випадково її представник Бірбаум був делегатом Всеросійської конференції меншовиків [107].

Весною-літом 1917 р. відбувалося стабільне зростання соціал-демократичних лав і в північних повітах Таврійської губернії. Так, у Бердянську РСДРП(о) в січні 1917 р. нараховувала у своєму складі 18 осіб [108], в квітні – 450, а в серпні – уже 700 [109]; по губернії, ці цифри становили в цей же час відповідно 1000 і 4500 членів партії [110].

Досить впливовою в Бердянському повіті була соціал-демократична організація у Великому Токмаку. Там на загальних зборах 21 липня 1917 р. були присутні 66 членів партії і 10 запрошених селян. Для проведення політичної роботи було обрано міський комітет, до складу якого ввійшли 12 осіб: Монахов, Важник, Сожников, Соколов, Ігнат'єв, Калтига, Єлістратов, Олександров, Чурін, Крашевський, Білостоцький, Ручка [111].

У березні-травні 1917 р. аналогічні організації були створені в Мелітополі, Олешках, Генічеську, Каховці, Молочанську та в с. Лісне (Бердянського повіту).

10 серпня відбулася конференція об'єднаних соціал-демократичних організацій Херсонської, Таврійської та Бессарабської губерній, на якій, зокрема, зазначалося, що лави меншовиків в Одесі нараховують 1500-2000 осіб, в Херсоні – 350, в Олександрії – 162, в Ананьєві та Великому Токмаку – по 150. Військова організація меншовиків в Одеському окрузі складалась із 300 осіб [112].

По-іншому склалася обстановка в Катеринославі. Весною 1917 р. в місті нараховувалося 1500 більшовиків і 800 меншовиків [113]. На початку липня 1917 р. Катеринославському комітетові РСДРП(б) вже підпорядковувалося 4 тисячі членів партії [114]. Меншовики ж міста мали значний вплив лише в Залізничному районі та заводах “Шодуара”, “Гантке” і “Сиріус”. Так, наприклад, на зборах меншовицької організації на заводі “Шодуар” були присутні 1000 осіб [115].

Найбільшою об'єднаною організацією соціал-демократів Катеринославщини була Олександрівська. Двоє її представників І. Мочалов та І. Литвинов були делегатами Всеросійської конференції меншовиків і об'єднаних організацій, що проходила в Москві 7-12 травня. У квітні-травні вона нараховувала 1500 членів [116]. Проте за літо вона значно ослабшала. 6 серпня на загальні збори організації, на яких було обрано новий міський комітет у складі Мухіна, Мочалова, Кошкіна, Потушанського, Черноусова, прийшло лише 60 осіб [117]. У Верхньодніпровську та Новомосковську аналогічні організації виникли в травні. А ось у Нікополі 150 інтелігентів – членів соціалістичного гуртка – так і не побажали стати членами однієї з соціалістичних партій [118].

У цілому ж у Російській державі, за матеріалами Всеросійської конференції, із 73 існуючих організацій РСДРП, 54 були об'єднаними, а в їхніх лавах перебували 44 830 осіб [119]. Що ж до України, то тут у травні 1917 р. меншовики налічували понад 15 тис. осіб [120].

За літо 1917 р. лави меншовицьких організацій значно зросли. За матеріалами серпневого об'єднавчого з'їзду меншовиків, їх було вже 193 тис. [121]. При цьому третина з них – 42 тис. (за іншими даними – 49 і 50 тис.) розміщувались в Україні [122], з них, як зазначає В. Міллер, станом на серпень 1917 р. в Катеринославській губернії було 14 620 членів партії, в Таврійській (разом із Бундом) – 5 045 і в Херсонській – 7 102. В Україні ж у цілому – 49 941 осіб [123].

Активну участь у суспільно-політичному житті в Україні брали євреї. Строката соціальна структура єврейського етносу, зосередження головної маси євреїв у містах, високий рівень освіти призвели до становлення досить диференційованої партійної системи.

Єврейський політичний рух в 1917 р. на Півдні України, як і в державі в цілому, розгортався в основному на засадах сіонізму, пов'язаного з підготовкою ідеологічних, політико-правових та матеріально-технічних умов для масової еміграції єврейського населення з Росії до Палестини. Крім того, сіоністські організації активно працювали над проблемою підвищення

“культурного рівня і економічного благополуччя” єврейського населення безпосередньо і в Росії.

Слід зазначити, що лави прихильників сіонізму весною 1917 р. досить швидко зростали. Так, якщо напередодні Лютневої революції в Російській державі нараховувалося близько 18 тисяч організованих сіоністів, то на VII сіоністському з'їзді 552 делегати представляли 140 тис. “шекеледавців” від 340 виборчих пунктів [124].

Найбільшими центрами сіоністського руху в регіоні були Одеса, Катеринослав, Миколаїв, Єлизаветград та Олександрівськ. Тут у березні-квітні 1917 р. досить швидко відновили свою роботу не тільки загальноміські організації, але й почали свою діяльність організаційно самостійні відгалуження, такі як “Цеірей-Ціон”, “Поалей-Ціон”, “Фолкспартей” і т.ін. Крім створення партійних осередків, лідери єврейського національного руху проводили в цей час багатотисячні мітинги, маніфестації, збори. Так, уже 11 березня в Одесі відбувся багатолюдний єврейський мітинг, на якому сіоністи закликали боротися “за визнання національних прав єврейського народу в діаспорі” та організацію всебічної допомоги Палестині [125]. 3000 осіб прийшло на сіоністський партійний мітинг 26 березня 1917 р. у Катеринославі [126]. Досить стрімко збільшувалися лави сіоністів у Миколаєві. На початку квітня 1917 р. в місті їх було понад 1000 осіб, тоді як у березні – біля 500 [127]. Міцні сіоністські організації існували також у Кривому Розі, Олександрії, Бориславі, Новогеоргіївську, Новомосковську, Олександрівську, Амур-Нижньодніпровську, Нікополі, Гуляйполі. В колоніях Хлібодарівці та Затишній Катеринославської губернії був створений навіть волосний сіоністський комітет з 6 осіб. Лідерами сіоністського руху в Катеринославській губернії були: Вальшонок, Якобсон, Мейлін, Ритов, Фрідман [128]. Діяли сіоністські організації також і в Північній Таврії: у Бердянську, Мелітополі, Генічеську, Великій Лепетисі, Михайлівці.

Активізували в цей час роботу сіоністи і в армійських частинах. Так, на організаційних зборах солдатів-сіоністів Одеси були присутні 100 осіб [129], а на першотравневій демонстрації їх уже було 400 [130]. Широку підтримку сіоністський рух мав і серед єврейської молоді. Сіоністські молодіжні організації були створені в Катеринославі (близько 300 осіб), в єврейських колоніях Херсонської губернії: Березовській (300 осіб) та Добрій [131].

Досить впливовою і організованою частиною сіоністського руху була автономна єврейська народна фракція “Цеірей-Ціон”, яка розглядала сіонізм як рух всенародний і надкласовий, що ставить собі за мету створення “на здорових соціальних засадах національного політичного центру в Палестині” [132]. Уже 11-13 березня ЦК “Цеірей-Ціон” провів нараду з представниками деяких губернських організацій, на якій було вирішено організувати районні комітети фракції у Москві, Саратові, Ростові-на-Дону, Казані, Мінську, Києві, Харкові, Одесі і Катеринославі [133]. Зростання числа прихильників організації було досить стрімким. Так, на II з'їзді “Цеірей-Ціон”, що відбувся в Петрограді 18-24 травня 1917 р., були присутні 112 делегатів, які представляли більше 20 тисяч членів партії [134].

На Півдні України позиції “Цеірей-Ціон” були традиційно сильними в Одесі, де місцевий осередок організації існував з 1911 р. Незважаючи на арешти та переслідування з боку старої адміністрації, до революції у ньому знаходилося 200 осіб, а на початку квітня 1917 р. – близько 500 членів. У Миколаєві в народній фракції “Цеірей-Ціон” на початку квітня нараховувалося 250 осіб, а в Херсоні – 200 [135].

Не менш активно діяли цеірей-ціоністи і на Катеринославщині. Так, уже в квітні 1917 р. у Катеринославі почав працювати районний комітет організації, у поле діяльності якого входили 30 осередків Катеринославської, Полтавської, Таврійської і частково Херсонської губернії. Лідерами організації у регіоні були І. Ритов, Є. Митлін, Р. Якобсон, І. Певзнер (Катеринослав), Т. Рабінович (Одеса) [136].

9-11 липня в Катеринославі відбувся з'їзд народної фракції “Цеірей-Ціон”, на якому були присутні делегати від Катеринославської, Херсонської, Полтавської і Таврійської губерній. Крім політичних проблем діяльності організації у нових умовах, вирішувалися й організаційні питання. Було обрано районний комітет у складі Є. Митліна, Т. Певзнера, Т. Ритова, Л. Якобсона і 5 представників від крупних пунктів району та члена ЦК партії І. Ідельсона [137].

Слід зазначити, що в народній фракції “Цейрей-Ціон” значну частину її складу становила єврейська молодь.

Ліве крило сіоністського руху на Півдні України було представлене Єврейською соціал-демократичною робітничою партією “Поалей-Ціон”, Соціалістичною єврейською робітничою партією (СЕРП) і Партією соціалістів-сіоністів.

Партія “Поалей-Ціон” (“Робітники Сіону”) виникла в Катеринославі в 1901 р. і прагнула поєднати сіонізм з марксизмом [138]. З часом її осередки діяли по всій європейській частині Росії. У період Першої світової війни організація перебувала в підпіллі й особливого впливу на єврейське населення не мала. Після Лютневої революції ситуація змінилася.

Для координації роботи “Поалей-Ціон” 4-9 квітня 1917 р. у Москві була проведена її загальноросійська конференція, на якій було представлено близько 2500 членів організації.

Найбільш дієвою організація “Робітників Сіону” була в Одесі, де вона першою відкрила в середині березня 1917 р. міський єврейський клуб і залучила в свої лави близько 500 осіб. Згодом в Одесі розмістився районний центр організації, в зону дії якого входили Херсонська, Бессарабська, Подольська і Таврійська губернії [139].

У Катеринославі поалей-ціоністський осередок нараховував в середині квітня 100 осіб і кілька сотень співчуваючих [140], в Олександрівську – 50 осіб [141]. По декілька десятків осіб складали організації “Поалей-Ціон” в Миколаєві, Олександрії, Нікополі, Каховці, Бердянську та Комісарівці [142].

1-4 липня 1917 р. у Катеринославі проходила районна партійна конференція, на яку приїхали 20 делегатів, що представляли більше тисячі організованих єврейських робітників від Катеринославської, Харківської, Таврійської губерній і Ростова-на-Дону. На ній було вирішено створити в цьому місті районний комітет організації у складі 4-х осіб: Є. Арьєва, А. Айзенберга, А. Крючкова і члена ЦК партії З. Абрамовича. В цілому, ж за даними III з’їзду “Поалей-Ціон”, що проходив у Києві наприкінці серпня 1917 р., партія нараховувала близько 16 тисяч осіб і мала 132 осередки [143].

Проміжне положення серед єврейських соціалістичних партій Півдня України займали Соціалістична єврейська робітничка партія (СЕРП) і Партія соціалістів-сіоністів (ПСС). Улітку 1917 року ці партії об’єдналися і утворили Об’єднану єврейську соціалістичну робітничу партію (ОЕСРП), що тісно співробітничала із Всесвітньою сіоністською організацією, контактувала з УПСР. Її політичним центром став Київ. Тут же постійно розміщувався і ЦК партії. ОЕСРП мала доволі розгалужену мережу осередків в Україні. За анкетними листами вона включала в себе 163 організації [144].

Весною-літом 1917 р. організації цих партій існували в Одесі, Катеринославі, Олександрівську, Новомосковську, Верхньодніпровську [145]. Однією з найбільших організацій соціалістів-сіоністів була Єлизаветградська, яка нараховувала більше 250 осіб [146].

На позиціях єврейського лібералізму стояла в цей час Єврейська народна партія. На Півдні України вона діяла в основному в Одесі. В червні 1917 р. в міській організації нараховувалось понад 500 осіб. Соціальну базу організації складали, в першу чергу, представники великої промислової та торговельної єврейської буржуазії [147].

Проміжне місце між єврейськими сіоністами і Єврейською народною партією займала Єврейська національно-демократична партія. В Одесі в червні 1917 р. в її лавах було близько 2500 членів, основну масу яких складали представники єврейської інтелігенції. Очолював організацію доктор Г. Гіммельфарб [148].

Специфічне положення в єврейському політичному русі займав Бунд – “Загальний Єврейський Робітничий Союз у Литві, Польщі і Росії”. Влітку 1917 р. Одеська організація Бунду нараховувала 780 осіб, Катеринославська – більше 800, Єлизаветградська – 301. Дещо меншими були бундівські організації Миколаєва (55 чол.), Олександрівська (82 чол.) та Мелітополя (120 чол.) [149]. До вересня цього року з 20 тис. зареєстрованих бундівців по всій Росії в Україні нараховувалося майже 10 тис. [150]. З них понад 2,5 тис. осіб знаходилось, за нашими підрахунками, на Півдні України [151]. Їх діяльністю керував Південний обласний комітет та три районних – у Києві, Катеринославі та Одесі. На Всеросійській конференції

Бунду, що проходила у квітні 1917 р., делегація від України у складі 23 осіб з Олександрівська, Катеринослава і Одеси брала участь у вирішенні політичного курсу партії, спрямованого на розвиток буржуазної демократичної революції [152].

Слід зазначити, що євреї активно працювали і в лавах інших загальноросійських партій – есерів, більшовиків, народних соціалістів і навіть кадетів.

На відміну від зденационалізованих євреїв, поляки в 1917 році не проявляли політичних проросійських симпатій. Лейтмотив їх політичної діяльності в цей час був пов'язаний з боротьбою за найшвидше об'єднання Польщі в окрему державу. Щоб скоріше втілити в життя свої намагання, поляки створили по всій європейській частині Росії цілу низку громадських та політичних об'єднань. Україна в цьому процесі займала одне з провідних місць, особливо її правобережний регіон, який протягом декількох століть був тісно пов'язаний з історією польського народу.

Пануючою ідеологією для більшості поляків регіону стала соціалістична ідеологія російських меншовиків і есерів. Винятки складали лише Миколаївська польська секція, що діяла ще за царизму, та створений в травні 1917 р. Польський союз незалежності в Катеринославі, який виступав за найшвидше об'єднання Польщі [153]. Аналогічне соціалістичне об'єднання польських робітників діяло в Катеринославі, Олександрівську, Олександрії і Кам'янському. Так, у серпні 1917 р. в Кам'янській організації було 417 осіб, в Олександрійській – 381 [154]. Здебільшого члени об'єднання не належали до жодної з партій. Хоча з часом підпали під вплив ППС-фракції.

Уже в березні 1917 р. відбулися багатолюдні збори Одеської польської колонії, на яких було вирішено об'єднати всіх поляків-робітників в одну групу, налагодити випуск газети польською мовою та направити своїх представників у міський громадський комітет. Незабаром у місті почала діяти Польська робітничка спілка, котра спочатку нараховувала 600 осіб. В основі її діяльності були питання захисту інтересів робітничого класу, створення незалежної демократичної Польщі і співробітництво з російськими партіями. Через те, що до спілки входили члени робітничих партій, які дотримувались протилежних поглядів, ефективність її діяльності була невисокою.

Весною 1917 р. активно створюються і партійні організації поляків. Серед них одне з провідних місць займала СДКПіЛ – група Соціал-демократії Королівства Польського і Литви. Між лютим і жовтнем 1917 р. на Україні існувало 14 місцевих груп, які діяли спочатку самостійно, та з часом увійшли в об'єднані організації РСДРП на правах автономії. Кількісний склад партійних осередків СДКПіЛ був незначним. Так, в Єлизаветградській організації на початку літа 1917 р. нараховувалось 15 осіб [155], у Миколаївській – 60 [156]. Про чисельність соціал-демократичних організацій Польщі і Литви в Катеринославі, Олександрівську, Бердянську та селищі Кам'янському даних немає, але є інформація про їхніх керівників. Так, Катеринославську групу СДКПіЛ очолювали Александер Венделовський (Карський) та Юліан Шпаковський; Олександрівську – Станіслав Ідзіковський, Фелікс Каплан тощо [157].

Більш поміркованих соціалістичних позицій дотримувались представники ППС-лівиці (Польська партія соціалістична (лівиця)), які діяли в Одесі, Катеринославі, Олександрівську, Єлизаветграді, Бердянську.

На позиціях національного соціалізму в цей час стояла Польська соціалістична партія-фракція (ППС-фракція), створена в Україні прихильниками Ю. Пілсудського. Влітку 1917 р. вона мала в Росії 65 секцій, з яких 19 було в Україні (Одеса, Катеринослав, Кам'янське та ін.) [158].

Значний політичний вплив на польське населення в Україні справляла ППС (революційна фракція), її секції були створені у великих промислових центрах України: Харкові, Луганську, Катеринославі, Одесі, Києві. До Центральної Ради було кооптовано чотирьох представників цієї партії [159]. Праве крило польського національного руху на Півдні України було представлене Польським виконавчим комітетом, створеним на загальнонаціональному з'їзді польських організацій, який всупереч волі більшості поляків бажав поширити на них свою владу, для чого

призначав комісарів, організовував загони міліції, що особливо яскраво спостерігалось в Придніпров'ї [160].

10 березня 1917 р. відновила свою діяльність Одеська організація латиських соціал-демократів, яка в телеграмі на ім'я М.В. Родзянко вимагала повної автономії латиського краю, аграрних реформ і зниження привілеїв для прибалтійських баронів [161]. Хоча одним з її керівників був латиський більшовик Ф. Земіт, організація в цілому стояла на меншовицьких позиціях [162]. З часом частина латиських соціал-демократів, близько 70 осіб, вступила в Одеську більшовицьку організацію [163]. На позиціях VII Квітневої конференції більшовиків стояла і латиська соціал-демократична група в Миколаєві, хоча і входила до міської об'єднаної соціал-демократичної організації. Наприкінці травня 1917 р. вона нараховувала 24 особи [164].

21 березня 1917 р. у Катеринославі в помешканні латиської громади були проведені організаційні збори соціал-демократів латишів, на яких були присутні біля 70 чоловік, більшість з яких стояли на меншовицьких позиціях (колишні члени нелегальної соціал-демократичної організації Латвії). Частина учасників, що дотримувалася більшовицьких поглядів, покинула збори. Поміркована частина латиських соціал-демократів спочатку підтримувала з місцевими меншовиками і бундівцями лише технічні зв'язки, а на початку липня вступила до місцевої меншовицької організації на правах автономії. Максимальна кількість членів організації влітку сягала 244 особи. В організаційному відношенні група променшовицьки налаштованих латишів поділилася на 2 райони (Катеринославський і Амурсько-Нижньодніпровський), які, в свою чергу, розділялися на гуртки по 10-20 осіб [165]. Латиські більшовики лише 3 квітня 1917 р. провели свої збори, на яких для загального керівництва обрали бюро, а потім – національний районний комітет, що об'єднував біля 200 членів партії. 23 квітня вони ввійшли до складу місцевої більшовицької організації [166]. Однією з найсильніших була партійна організація на евакуйованому із Риги заводі “Сіріус”, чисельність якої протягом березня-липня 1917 р. зросла з 27 до 60 осіб [167]. У зв'язку з посиленням у місті більшовицької пропаганди 29 червня на загальних зборах Латиського району м. Катеринослава було обрано новий партійний комітет із 9 осіб (А. Данцис, Я. Гайліс, К. Озаліс та ін.) [168]. А латиський робітник Р. Зіємеліс став навіть членом Катеринославського міського комітету більшовиків [169].

Більше 70 осіб перебували в Одеській більшовицькій організації [170], 24 – в Миколаївській [171]. На дрогомишівському заводі Жилова в Олександрівську партійна організація соціал-демократів складалася в основному із латиських робітників і нараховувала 20 осіб [172]. Взагалі в політичному житті міста латиські більшовики (Е. Калін, Т. Зізберг, Я. Барбар) відігравали помітну роль і були організаторами найбільшої профспілки металістів [173].

Певну роботу проводили на Півдні України і литовські політичні партії та громадські об'єднання. В Одесі, Катеринославі діяли литовські соціал-демократи. У Бердянську – литовські соціалісти-революціонери, які провели в міську раду двох своїх представників: Г. Червенко та Д. Кіорпе [174]. Ліберально налаштовані представники литовської буржуазії створили в Катеринославі Раду литовської національності, яка, певною мірою, координувала роботу всіх литовських організацій [175].

16 квітня 1917 р. у Миколаєві була створена естонська соціал-демократична організація, яка була представлена в міському комітеті РСДРП(о) своїм лідером Вахсеаря [176].

Влітку 1917 р. в Одесі нараховувалось біля тисячі лівих соціал-демократів з Румунії, керував якими Румунський комітет дії, що ставив за мету знищення революційним шляхом реакції у Румунії і підтримував російську революцію [177]. Тут же діяла і Молдавська Прогресивна партія [178]. В Катеринославській міській організації РСДРП(м) нараховувалась близько 700 чехів-інтернаціоналістів, з них на Брянському заводі – 500, Трубному – 80, і в міських підприємствах – 120 осіб [179].

Вірменський революційний союз (“Дашнакцутюн”) діяв у Херсонській губернії. Його політичний центр знаходився в Одесі [180]. Крім того осередки “Дашнакцутюн” існували і на території Таврійської губернії та в Катеринославській. Так, 27 серпня на загальних зборах 60 робітників-вірмен ця організація була створена в Олександрівську. До її виконавчого комітету

ввійшли С. Пацехян (голова), Є. Капустян (заст. голови), Б. Муридян, Г. Дер-Петросян, С. Газарян. Два члени виконкому були обрані навіть в міську раду робітничих і солдатських депутатів [181].

Факти, наведені у статті, свідчать про те, що при всій своїй національній строкатості Південь України був також втягнутий в орбіту широкого українського національно-визвольного руху, в першу чергу, через створення культурно-національних товариств, українських громад та українських політичних партій і організацій.

Проте домінуючу роль в партійно-політичній боротьбі у регіоні весною-влітку 1917 р. відігравали політичні партії та громадські об'єднання національних меншин, лави яких зростали досить швидкими темпами. Це стосується, в першу чергу, загальноросійських поміркованих соціалістичних партій, сіоністів, а з часом і більшовиків.

Надалі розвиток суспільно-політичного життя в краї, як і в Україні в цілому, визначався загостренням боротьби за владу, перегрупуванням сил, які йшли за Центральною Радою, або за більшовиками.

Джерела та література

1. Спирин Л.М. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. – М., 1987.
2. Астрахан Х.М. Большевики и их политические противники в 1917 г. Из истории политических партий России между двумя революциями. – Л., 1973.
3. Канев С.Н. Октябрьская революция и крах анархизма. – М., 1974.
4. Гусев К.В. Крах мелкобуржуазных партий в СССР. – М., 1966.
5. Думова Н.Г. Кончилось ваше время... – М., 1990.
6. Курас І.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978.
7. Ветров Р.И. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине. – Харьков, 1983.
8. Гамрецкий Ю.М. О численном составе мелкобуржуазных партий на Украине в 1917 г. // Банкротство мелкобуржуазных партий в России: 1917-1922 гг.: Сб. науч. трудов: В 2 ч. – М., 1977. – Ч. 1.
9. Корольов Б. На шляху до Жовтня: 3 історії партійного будівництва на Україні в 1917 році. – К., 1968.
10. Турченко Ф.Г. Великий Октябрь и ликвидация эксплуататорских классов на Украине. – К.; Одесса, 1987.
11. Якупов Н.М. Партия большевиков в борьбе за армию в период двоевластия. – К., 1972.
12. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – № 9.
13. Ресент О. Робітництво України і Центральна Рада. – К., 1993. Його ж. Більшовизм і Українська революція 1917-1920 рр. Спроба визначення характеру і динаміки соціальних процесів. – К., 1994; Його ж. Українська революція і робітництво. Соціально-політичні та економічні зміни 1917-1920 рр. – К., 1996.
14. Кульчицький С.В. Центральна Рада. Утворення УНР // Український історичний журнал. – 1992. – № 5; № 6.
15. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: проблеми вивчення // Центральна Рада на тлі Української революції. Науково-теоретичні читання в Інституті історії України 16 березня 1995 р. – К., 1996.
16. Солдатенко В.Ф. Центральна Рада та українізація армії // Український історичний журнал. – 1992. – № 6.
17. Турченко Ф.Г. Українська самостійницька ідея на зламі епох (сер. XIX – 1917 рік) // Наукові праці історичного факультету. – Запоріжжя, 1993. – Вип. 1.
18. Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кін. 1917 р. – поч. 1919 р.). – К., 1993.
19. Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець XIX ст. – 1921 р.): Автореф. дис... докт. істор. наук. – К., 1999.
20. Старух О.В. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998.
21. Геращенко Т.С. Українська революція: соціалістичний міф та історична реальність // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998.
22. Афонин Ю.В. Расстановка классовых и партийно-политических сил в Донбассе в период подготовки и проведения социалистической революции (март 1917 – март 1918 г.): Дис... канд. істор. наук. – К., 1990.
23. Якупов М.Н. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917-1918 рр.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 1994.
24. Ветров Р.І. Політичні партії України на початку XX століття (1900-1925 рр.). – Дніпродзержинськ, 1997.
25. Королев В.И. Возникновение политических партий в Таврической губернии. – Симферополь, 1993.
26. Королев В. Таврическая губерния в революциях 1917 года (Политические партии и власть). – Симферополь, 1993.
27. Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція: Історичні нариси. — К. : Генеза, 2003.

28. Гапоненко Л.С., Кабузан В.М. Материалы сельскохозяйственных переписей 1916-1917 гг. как источник определения численности населения России накануне Октябрьской революции // История СССР. – 1961. – № 6.
29. Одесский листок. – 1917.
30. Родная страна. – 1917.
31. Дніпро. – 1917.
32. Нова Рада. – 1917.
33. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – 1917-1921. – Прага, 1947.
34. Українське слово. – 1917.
35. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
36. Вістник товариства "Українська хата" в Херсоні. – 1917.
37. Известия Херсонского губернского комитета спокойствия и безопасности. – 1917.
38. Солдат и рабочий. – 1917.
39. Рабочая газета. – 1917.
40. Крестьянин и рабочий. – 1917.
41. Херсонские новости. – 1917.
42. Вістник товариства "Просвіта" у Катеринославі. – 1917.
43. В.И. Ленин и история классов и политических партий в России. – М., 1970.
44. Спирин Л.М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в. – 1920 г.). – М., 1977.
45. Гамрецький Ю.М. Більшовики та їхні політичні противники на Україні в 1917 році: співвідношення сил // Український історичний журнал. – 1987. – № 11.
46. Кувшинов В.А., Козаченко Е.В. Борьба большевиков против буржуазных партий в период от Февраля к Октябрю. Историография. – М., 1990.
47. Маленький Одесский листок. – 1917.
48. Маленькие Одесские новости. – 1917.
49. Южная мысль. – 1917.
50. Народная жизнь (Катеринослав). – 1917.
51. Крестьянский союз. – 1917.
52. Бюллетени Екатеринославского временного исполкома общественных и рабочих организаций. – 1917.
53. Осипова Т.С. Всероссийский союз земельных собственников [1917 г.] // История СССР. – 1976. – № 3.
54. Кордон Н.В. Ради селянських депутатів і аграрний рух на півдні України в березні 1917 – березні 1918 рр. (На матеріалах Катеринославської і Херсонської губерній): Дис... канд. істор. наук. – К., 1975.
55. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917.
56. Трудовая газета. – 1917.
57. Крестьянин и рабочий. – 1917.
58. Одесские новости. – 1917.
59. Одесская почта. – 1917.
60. Земля и воля (Харків). – 1917.
61. Известия Александрийского уездного земства. – 1917.
62. Вестник Юга (Екатеринослав). – 1917.
63. Бюллетени губернского исполнительного комитета общественных, рабочих, солдатских и крестьянских организаций. – 1917.
64. Верхднепровский земский листок. – 1917.
65. Единение. – 1917.
66. Жизнь народа. – 1917.
67. Спирин Л.М. Классы и партии в гражданской войне в России (1917-1920 гг.). – М., 1968.
68. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917.
69. Приднепровский край (Екатеринослав). – 1917.
70. Верхднепровская народная газета. – 1917.
71. Махно Н. Русская революция на Украине от марта 1917 по апрель 1918. – Париж, 1929.
72. Терезанська Г. До історії Жовтня в Одесі // Літопис революції. – 1931. – № 1-2.
73. Южный рабочий. – 1917.
74. Солдатская мысль. – 1917.
75. Ковбасюк С.М. Борьба за власть Советов в Одессе. Очерк истории города-героя. – Одесса, 1957.
76. Мельник С.К. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 – березень 1918 рр.). – К., 1966.
77. Большевистские организации Украины: организационно-партийная деятельность (февраль 1917 – июль 1918): Сб. документов и материалов / Рук. кол. П.Л. Варгатюк. – К., 1990.
78. Борьба за власть Рад на Миколаївщині: Зб. спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. – Миколаїв, 1959.
79. Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г. – март 1918 г.): Сб. документов и материалов. – Николаев, 1957.
80. Волкац С. Февральская революция в Елисаветграде // Летопись революции. – 1927. – № 1.

81. Исторический архив. – 1959. – № 5.
82. Липшиц В. Херсонщина в 1917 г. // Летопись революции. – 1926. – №2.
83. Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії.
84. Бердянская жизнь. – 1917.
85. Известия Б. Токмацкого Совета рабочих, крестьянских и солдатских депутатов. – 1917.
86. Голос революции (Одеса). – 1917.
87. Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.): Сб. документов и материалов. – К., 1957.
88. Борьба. – 1917.
89. Известия Совета рабочих депутатов (Екатеринослав). – 1917.
90. Непролетарские партии в России. Уроки истории / Х.М. Астрахан, В.П. Булдакова, О.В. Волобуев и др. / Под общей ред. И.И. Минца. – М., 1987.
91. Ветров Р.І., Корольов Б.І. Криза меншовицьких організацій на Україні в період підготовки більшовиками Жовтневої революції // Український історичний журнал. – 1979. – № 4.
92. Миллер В.И. К вопросу о состоянии партии меньшевиков осенью 1917 г. // Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. – М., 1980.
93. Еврейская жизнь (Москва). – 1917.
94. Бегун В. Ползучая контрреволюция... – Минск, 1974.
95. Известия Центрального комитета сионистской партийной организации “Цеирей-Цион”. – 1917.
96. Еврейское слово. – 1917.
97. Известия Еврейского районного комитета сионистской организации (Катеринослав). – 1917.
98. Дадияни Л.Я. Критика идеологии и политики социал-сионизма. – М., 1986.
99. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Відповід. ред. І.Ф. Курас. – К., 1987.
100. Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. – М., 1980.
101. Еврейская рабочая хроника (Москва). – 1917.
102. Голос Юга. – 1917.
103. Голос Бунда. – 1917.
104. Программа “Бунда”. – К., 1917.
105. Калениченко П.М. Брати по класу – брати по зброї. Участь польських інтернаціоналістів в боротьбі за владу Рад на Україні, 1917-1920 рр. – К., 1973.
106. Социал-демократ (Єлизаветград). – 1917.
107. Звезда. – 1917.
108. Товкес И.С. Деятельность иностранных групп РКП(б) по организации трудящихся интернационалистов на защиту завоеваний социалистической революции на Украине в период становления Советской власти и гражданской войны (1917-1920 гг.): Дис... канд. истор. наук. – М., 1970.
109. Из истории Одесской партийной организации. – Одесса, 1964.
110. Наша борьба (Катеринослав). – 1917.
111. Баум Л.И. Участие латышских большевиков в борьбе за Советскую власть на Украине (1917-1920 гг.): Дис... канд. истор. наук. – Рига, 1979.
112. Державний архів Запорзької області.
113. Голос пролетария. – 1917.
114. Октябрь в Екатеринославе: Сб. документов и материалов. – Днепропетровск, 1957.
115. Рожко В.М. Участие румынских интернационалистов в Великой Октябрьской социалистической революции и гражданской войне в СССР (1917-1920 гг.). – Кишинева, 1964.

SUMMARY

The article represents the first attempt to examine the process of formation of party and political forces in the South of Ukraine in March – August, 1917 in the framework of the universal values and the perspective of creation of the Ukrainian State. The author aspires to illuminate all the spectrum of political forces which struggled in region for realization of the party programs.